

Prof. dr. Amila Ždralović

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Pravni fakultet / Faculty of Law

a.zdralovic@unsa.pfsa.ba

Dr. sc. Tatjana Žarković

Univerzitet u Sarajevu / University of Sarajevo

Filozofski fakultet / Faculty of Philosophy

tatjana.zarkovic@ff.unsa.ba

UDK / UDC 305:378.4(497.6)UNSA

Pregledni naučni rad / Scientific review article

Primljeno / Received: 11. 12. 2024.

Prihvaćeno / Accepted: 13. 03. 2025.

RODNE STUDIJE NA UNIVERZITETU U SARAJEVU: PREKINUTA INSTITUCIONALIZACIJA

GENDER STUDIES AT THE UNIVERSITY OF SARAJEVO: INTERRUPTED INSTITUTIONALIZATION

Sažetak

U ovom radu ispituje se status i potencijali programa rodni studija na Univerzitetu u Sarajevu. U radu je prikazana istorija rodni/ženskih/feminističkih studija u Bosni i Hercegovini sa primarnim fokusom na postdiplomski i doktorski program rodni studija. Postdiplomski program "Rodne studije" izvodio se od 2006. do 2012. godine, a 2013. godine pokrenut je doktorski studij „Rodne studije“ i upisana je samo prva generacija studenata i studentica. Kroz analizu relevantni dokumenata, uključujući nastavni plan i program, konkurse, izvještaje i druge prateće materijale, razmatraju se ključni aspekti programa – od sadržaja kurseva do institucionalni i ekonomski prepreka. Identificirane su okolnosti koje su negativno uticale na dalji razvoj programa i njegovu institucionalizaciju, te poveznice sa pojavom nedostatka interesa studenata/ica uporedo sa ograničenjem finansijskih sredstava, izdavanja za program i njegovom komercijalizacijom na UNSA. Iako program „Rodni studija“ formalno postoji i predstavlja jedini takav obrazovni program na Univerzitetu u Sarajevu i u Bosni i Hercegovini, konkursi za upis novih generacija nisu raspisivani već više od decenije. Ova analiza poziva na diskusiju o mogućnostima i potrebi za reaktivacijom programa, s ciljem daljeg razvoja rodni studija u akademskom kontekstu zemlje.

Ključne riječi: rodne studije, ženske studije, feminističke studije, interdisciplinarne studije, Univerzitet u Sarajevu

Summary

This paper examines the status and potential of gender studies programs at the University of Sarajevo. It presents the history of gender/women's/feminist studies in Bosnia and Herzegovina, with a primary focus on the postgraduate and doctoral gender studies programs. The postgraduate program in "Gender Studies" was offered from 2006 to 2012, while in 2013, a doctoral program in "Gender Studies" was launched, admitting only the first generation of students. Through an analysis of relevant documents, including curricula, announcements, reports, and other supporting materials, the key aspects of the program are discussed—from the content of the courses to institutional and economic barriers. The study identifies circumstances that have negatively impacted the further development and institutionalization of the program, as well as links to a decline in student interest, limited financial resources, program expenditures, and the commercialization of the program at the University of Sarajevo. Although the "Gender Studies" program formally exists and represents the only such educational program at the University of Sarajevo and in Bosnia and Herzegovina, no calls for new admissions have been made for over a decade. This analysis invites a discussion on the potential for reactivating the program, with the aim of advancing gender studies in the academic context of the country.

Keywords: *gender studies, women's studies, feminist studies, interdisciplinary studies, University of Sarajevo*

1. Uvod

Politička klima 60-ih godina prošlog stoljeća reflektirala se na uvođenje ženskih studija u nastavne planove i programe na univerzitetima, koji se kasnije javljaju pod promijenjenim ili proširenim 'krovnim' nazivom 'rodne studije' (Boxer, 1982; Crouch, 2012; Hark, 2016; Sreenivas, 2015, Richardson i Robinson, 2020). Naučno-istraživački i edukativni rad iz ove oblasti rezultat je aktivističkih napora, kako su i same ženske studije i feminističke znanstvenice proizašle „izravno iz ženskog pokreta“ (Lowe i Lowe Benston, 1984, str. 177). Upravo tokom drugog talasa feminizma, započinje prvo intenzivna praksa organiziranja neformalnih obrazovnih programa ženskih studija, a potom, često unatoč atmosferi neprijateljstva, sumnje ili ravnodušnosti (Musil, 1992, str. 1), i uvođenje kolegija i programa ženskih studija na univerzitete. Prvi formalni program ženskih studija uveden je u SAD 1970. godine na San Diego State Collegeu (Salper, 2011), a ovu praksu su slijedili i drugi univerziteti, prije svega u SAD.

Iako su promjene unutar obrazovanja pokrenute u SAD-u, uskoro su se uključile „i feministkinje u visokom obrazovanju drugdje“ te se generalno povećao broj kolegija i studijskih programa ženskih studija tokom '70-ih i '80-

ih godina prošlog stoljeća, što je „naposljetku dovelo do toga da su ženski studiji prepoznati kao zasebno interdisciplinarno područje studija, a na mnogim visokoškolskim institucijama pratilo ih je i osnivanje odjela i centara za ženske studije“ (Charlies, 2020, str. 42). Ovo se reflektiralo i na produkciju znanja iz ove oblasti, a posebno je značajno bilo pokretanje kros-disciplinarnih časopisa (Boxer, 1982, str. 665-666). Ipak, treba naglasiti da se ženske studije „nikada nisu lako uklapale u akademsku zajednicu“ s obzirom na nekompatibilnost ženskih studija sa univerzitetskim sistemom (Lowe i Lowe Benston, 1984, str. 179). Kako su feminizmi bili temelj „ženskih studija“, onda su studije uključivale ideje i prakse koje su nekompatibilne s većinom univerzitetskih pretpostavki i procedura, kao što su, na primjer, pretpostavke objektivnosti i neutralnosti ili stroge hijerarhijske strukture i procedure (Lowe i Lowe Benston, 1984). Osnova feminističke znanosti i ženskih studija je „predanost društvenim promjenama, posebno usmjerena na okončanje potlačenosti žena“ (Lowe i Lowe Benston, 1984, str. 177), dok obrazovne institucije služe održavanju i reprodukciji socio-kulturalnog sistema.

Već prva iskustva feminističkog rada u akademskom prostoru otvorila su početkom '80ih godina prošlog stoljeća i dileme o autonomiji, odnosno integraciji rodnih studija. Tako Gloria Bowles i Renate Duelli Klein (1983) postavljaju pitanje da li se ženske studije formiraju kao zasebna akademska disciplina ili kao feministička znanost, prema integracijskom modelu, trebaju biti inkorporirane u discipline. Autorice smatraju da autonomne ženske studije „imaju potencijal iz temelja promijeniti prirodu cjelokupnog znanja pomicanjem fokusa s androcentričnosti na referentni okvir u kojem su različite ideje, iskustva, potrebe i interesi žena valjane same po sebi“ i time čine osnovu za podučavanje i učenje (Bowles i Klein, 1983, str. 3). U osnovi ove debate je stav prema strukturi društvenih institucija za koju zagovarateljice i zagovaratelji integrativnih pristupa vjeruju da se može transformirati iznutra (Bowles i Klein, 1983, str. 3). S druge strane, Peggy McIntosh i Elizabeth Kamarck Minnich (1984) smatraju da je debata o konceptu ženskih studija pogrešna te da su ova dva pristupa komplementarna.

Istovremeno, otvorena je i debata oko samog naziva područja, te su neke institucije u upotrebu koristile naziv 'feminističke studije' (Bell i Schwartz Rosenhan, 1981). S jedne strane, ovaj termin, sugerise otvorenost i za muškarce i za žene za razliku od termina ženske studije (Bell i Schwartz Rosenhan, 1981). S druge strane, naziv 'feminističke studije' nosi teret nepostojanja konsenzusa o jednoznačnom određenju feminizma (Bell i Schwartz Rosenhan, 1981, str. 542). Međutim, značajna promjena se desila '90ih godina prošlog stoljeća kada se češće počinje koristiti termin rodne studije nego termini ženske, odnosno feminističke studije, što je posebno

vidljivo u nazivima istraživačkih centara i studijskih programa (Robinson i Richardson, 2020, str. 2). S razvojem teorije i empirijskih istraživanja, postalo je uobičajeno koristiti termin 'rodne studije' i opisivati polje studija u kojem su rod i rodni odnosi središnje teme "rodnih studija" (Woodward i Woodward, 2015).

Do '90-ih godina prošlog stoljeća, dodiplomski i poslijediplomski studiji rodnih/ženskih studija „uspostavljeni su na mnogim univerzitetima“, a njihovo uspostavljanje „u sistemima visokog obrazovanja smatralo se pozitivnim pomakom“, posebno s obzirom na potencijal feminističkih ideja i pedagoških praksi koje iznutra transformiraju discipline i akademiju (Robinson i Richardson, 2020, str. 2). Kao jedan od najvažnijih uspjeha rodnih i ženskih studija izdvajaju se „novi pristupi znanju koje su donijeli tradicionalnim disciplinama“ (Richardson i Robinson, 2020, str. 6). Ipak, sam razvoj ovog područja kontinuirano prati nepriznavanje znanja proizvedenog u naučnom polju kao vrijednog i relevantnog u akademskoj zajednici (Pereira, 2008).

U proteklih deset godina, rodne studije će se suočiti sa novim izazovima, kao što su tendencije prilagođavanja zahtjevima tržišta rada (Hark, 2016), ali će se pod pritiskom anti-rodnih mobilizacija (Kovatas, 2017; Paternotte i Kuhar, 2018, str. 10) naći i u novoj nepovoljnoj situaciji što je često dovodilo do njihovog ograničavanja, pa čak i ukidanja (Ergas, Kochkorova, Pető i Trujillo, 2022). Ipak, unatoč otporima, osporavanjima i ograničavanjima, ženske/rodne studije, „bilo kao zasebna polja ili integrirane u discipline, nastavljaju biti živopisne, dinamične, inovativne i utjecajno područje studija na preddiplomskom i poslijediplomske razine“ (Richardson i Robinson, 2020, str. 3).

2. Metodologija

U ovom radu ispituje se status, učinci i potencijali programa rodnih studija na Univerzitetu u Sarajevu, koji je ujedno i jedini ovakav program u Bosni i Hercegovini. Naime, u radu će se prikazati ishodišta i razvoj postdiplomskog i doktorskog programa rodnih studija pri Centru za interdisciplinarne studije. U radu će se razmotriti kako se sadržajno promijenio program i pozicija ženskih/rodnih studija njegovim premještanjem iz sfere civilnog društva u institucionalnu, akademsku sferu. Međutim, ovo je uključivalo i 'nove' institucionalne uslove od kojih zavisi sam program.

Naime, u formalnoj akademskoj sferi na Univerzitetu u Sarajevu program se razvijao kao program 'rodnih studija', ali sa upečatljivo kratkom istorijom i

neizvjesnom budućnošću. Kroz analizu relevantnih dokumenata, uključujući nastavni plan i program, konkurse, izvještaje i druge prateće materijale, razmatraju se ključni aspekti programa – od sadržaja kurseva do institucionalnih i ekonomskih prepreka, čime je cilj ispitati koji su uslovi doveli do 'gašenja' programa rodnih studija na Univerzitetu u Sarajevu.

1. Od neformalnog obrazovnog programa do institucionalizacije rodnih studija

Razvoj studijskog programa rodnih studija na Univerzitetu u Sarajevu pratio je sličnu evoluciju svojstvenu i drugim sredinama, samo je dinamika bila kondenzovana, početci zakašnjeli, a institucionalna povijest kratka i *de facto* prekinuta. Djelomično objašnjenje kasnijeg početka, leži u kasnijem razvoju civilnog društva i osnivanju nevladinih organizacija kao glavnih institucija civilnog društva tek nakon 1990. godine, koje su u i zapadnim društvima bile prostor za pokretanje neformalnih programa ženskih/rodnih studija. Kao što je prethodno naznačeno, ženski/feministički pokreti su temelj razvoja feminističkih teorija i istraživanja, ali i pokretanja ženskih/rodnih studija. Kako navode Lowe i Lowe Benston (1984), „feministička znanost nije preuzela samo zadatak razvijanja razumijevanja svijeta koje uzima u obzir žene“ već je imala za cilj i ispitati „podrijetlo ugnjetavanja žena i formuliranje učinkovitih strategija za promjenu“ (str. 177). Ženske studije su bile jedna od tih strategija na koju se gledalo kao na „način širenja feminističkih učenja i 'obrazovanja za promjenu'“ (Lowe i Lowe Benston, 1984, str. 177).

Ako produkcija feminističkih znanja i pokretanje ženskih studija prvenstveno zavise od feminističkog pokreta u određenom društvu, onda ne možemo govoriti o potpunom odsustvu akademskog bavljenja feminističkim temama u socijalističkom periodu, ali je svakako riječ o bitno drugačijim društvenim okolnostima. Kako piše Žarana Papić u tekstu iz 1992. godine, žene u Jugoslaviji su živjele u „drugačijoj civilizaciji“ od žena na Zapadu (str. 197). Na Zapadu se feministički rad odvijao kroz osnaživanja žena u malim ženskim grupama (Karapetrović, 2019, str. 25), što je bila pretpostavka i za organiziranje edukacija i radionica koje su prethodile ženskim studijama. Ipak, i jugoslovenske feministkinje su problematizirale patrijarhat i podređenost žena u društvu te su posebno preispitivale stvarni karakter ravnopravnosti žena u socijalističkom društvu. Ove aktivnosti feministkinja iz akademskih krugova, kao što je Nada Ler Sofronić, najbolje ilustrira konferencija *Drug-ca Žena. Žensko pitanje – novi pristup?*, koja je održana 1978. godine u Studentskom kulturnom centru u Beogradu (Ler Sofronić, 2011). Inače, doktorska disertacija Nade Ler Sofronić koja je dio svog radnog vijeka provela

na UNSA – Fakultetu političkih nauka, zabilježena je kao prva doktorska disertacija u socijalističkoj Jugoslaviji koja otvara prostor za akademska istraživanja o ženama, njihovim pravima i društvenim ulogama (Đokanović, Dračo i Delić, 2014, str. 175).

Ipak, ove aktivnosti u jugoslavenskim društvenim okolnostima nisu bile dovoljne za pokretanje formalnih ili neformalnih kolegija ženskih studija. Okolnosti će se promijeniti tek sa razvojem civilnog društva na našim prostorima i sa osnivanjem ženskih udruženja. Međutim, početkom '90ih, u Bosni i Hercegovini, žene su bile „disproporcionalno pogođene ratom, ali i 'tranzicijom““, te je samim tim bilo „važnije političko feminističko djelovanje, u odnosu na akademsko“ (Babić-Avdispahić i dr., 2013, str. 13). Tek u post-Daytonskom periodu postkonfliktne izgradnje mira, stekli su se uslovi i za nastavno, akademsko djelovanje. Ključnu ulogu u kontekstu pokretanja edukativnih programa odigralo je udruženje „Žene ženama“ iz Sarajeva koje je organiziralo tribine za studentice i studente, seminare, konferencije te različite radionice na temu zdravlja, nasilja prema ženama, stanovanja, javnog angažiranja i obrazovanja (Zvizdić, 2024). Kroz rad ženskog udruženja „Žene ženama“ iz Sarajeva, prvi edukativni programi okupili su oko 1200 učesnica i učesnika (Zvizdić, 2024). Prvi edukativni programi, kao ni u drugim sredinama, nisu imali strogu formalnu strukturu i skoro pa spontano su se razvijali, a direktorica i osnivačica udruženja „Žene ženama“ opisuje motive i načine njihove realizacije, kao rezultat feminističke nužne potrebe:

„Javno istraživanje ženskih problema doprinosilo je boljem razumijevanju feminizma na ovim prostorima, pomagalo je da nadvladamo egzistencijalni kukavičluk u zavisnosti od pristajanja da vršimo razne poslove, ali u isto vrijeme nas je i ohrabrilo da na sebe preuzmemo teret izgradnje novih odnosa između žena i muškaraca. Zbog toga smo odlučile osnovati prostor za u kojem ćemo slobodno promišljati. To je bila želja da razgovaramo. Tada još uvijek nismo promišljale da to bude neki koncept, predavanja i tome slično. Zato smo godinama radile radionice, pisale pjesme... To se održavalo svake srijede u udruženju Žene ženama. Razgovarale smo o raznim temama: kultura stanovanja, govor tijela, da li se upustiti u neizvjesnost ratnog poduzetništva, gdje je žena u javnim medijima i koliko ona može utjecati na javne medije, kako se promjene dešavaju u našu korist...“ (Zvizdić, 2015).

Ovakve aktivnosti bile su osnova na kojoj će pokrenuti neformalni obrazovni program ženskih studija, ali koji je sada bio koncipiran kroz akademski formulirane kurikule koji su realizovani izvan univerziteta, ali su kao

predavačice i utemeljivačice uključivale univerzitetske profesorice, a kao polaznice i polaznike, uglavnom, studente i studentice. Stoga kao važan trenutak i početak ženskih studija u Bosni i Hercegovini možemo identificirati pokretanje neformalnog, dvosemestralnog programa obrazovanja – Ženske studije 1998. godine (Izmirlija i Ždralović, 2019, str. 62). Slični programi su već bili pokrenuti u susjedstvu - u Beogradu 1992. godine, a u Zagrebu 1995. godine (Lukić, 2018, str. 143, 148), te je s obzirom na kontinuiranu povezanost feministkinja na ovim prostorima, bio naprosto „logičan slijed“ da se ovakav obrazovni program pokrene i u Sarajevu (Zvizdić, 2015).

“Mi smo od 1992-93. bile u kontaktu sa ženama iz regiona. Tada su već postojale ženske studije u Zagrebu i Beogradu, bio je logičan slijed događaja da se to pokrene i kod nas. Nada Ler-Sofronić je napisala prvi koncept, to smo pokrenule ne razmišljajući o projektu. Mi smo postojale i dvije-tri godine smo razgovarale unutar nas i takvih kakve smo mi otvarajući razne teme, a projekat smo tek kasnije dobile. To su bile radionice mijenjanja nas osobno. Ako je bilo nas pet koje smo tu ideju nosile, htjele smo je podijeliti sa drugim ženama. Žarana Papić je bila moja osobna drugarica, kao i Biljana Tošić, one su dolazile ovdje i tako je to krenulo. Prosto ništa nije dovelo do toga, to je izviralo iz nas” (Zvizdić, 2015).

Program ženskih studija koji je pokrenulo Udruženje Žene ženama u Sarajevu, dobio je 2002. godine naziv Ženske studije "Žarana Papić", a u sjećanje na jugoslavensku sociologinju i antropologinju Žaranu Papić (Sarajevo, 1949 – Beograd, 2002). Ovaj jednogodišnji interdisciplinarni program bio je realiziran tokom 12 godina i struktuiran u formi kolegija, i to: Uvod u ženske studije, Žene i teorije metodičke strategije feminističkog iskustva, Žene i demokratija, ljudska prava i jednakopravnost, Žene u filozofiji - feministička etika, Jezik i (de)konstrukcija roda (Zvizdić, 2024). Kao voditeljice kolegija bile su angažirane profesorice Univerziteta u Sarajevu - Nada Ler Sofronić, Nirman Moranjak Bamburać, Jasna Bakšić Muftić, Jasminka Babić Avdispahić i Marina Katnić Bakaršić (Zvizdić, 2024). Kroz program Ženske studije „Žarana Papić“, educirano je 120 osoba (Zvizdić, 2024). Godine 2003., udruženje Žene ženama je pokrenulo i časopis *Patchwork* (UNSA, 2013, str. 81-82).

Paralelno sa programom ženskih studija, razvijao se i naučno-istraživački rad, a uz spomenuti časopis, posebno se izdvaja prevod knjige *Ženske studije* autorice Joy Magezis (2001. godine) i objavljivanje knjige *Izazovi feminizma* profesorica Univerziteta u Sarajevu - Jasminke Babić Avdispahić, Jasne Bakšić Muftić, Nirman Moranjak Bamburać i Marine Katnić Bakaršić (2004). Feministički naučnoistraživački rad, kao i program Ženske studije „Žarana

Papić“ su bili osnova pokretanje formalnog postdiplomskog studija „Rodne studije“ na Univerzitetu u Sarajevu, a njihov kontinuitet je održan i osiguran kroz Feminističku školu Žarana Papić koju od 2015. godine organizira Sarajevski otvoreni centar.

2. Postdiplomski i doktorski program rodni studija na UNSA

Postdiplomski program Rodnih studija kao „multidisciplinarni program“ (Babić-Avdispahić, i Okić, 2012), razvio se iz programa ‘ženskih studija’ organiziranih i izvođenih u nevladinom sektoru od 1998. godine (Babić-Avdispahić i dr., 2013). Ženske studije Žarana Papić, pokrenute od strane ženskog udruženja, bile su „prostor u kojem su se u akademskom i feminističkom kapacitetu srele profesorice koje već preko predmeta koje su predavale na svojim matičnim fakultetima postepeno uvodile feminističke teme na fakultete“ (Babić-Avdispahić i dr., 2013, str. 14). Ipak, njihovi matični fakulteti nisu bili mjesto pokretanja rodni studija, već Centar za interdisciplinarne studije UNSA – prof. dr Zdravko Grebo¹ koji je osnovan 2002. godine.

Na ovoj organizacionoj jedinici UNSA izvodio se, između ostalog i magistarski program „Rodne studije“ od 2006. do 2012. godine (Izmirlija i Ždralović, 2019, str. 59). U prvoj generaciji (2006–2008) upisano je 40, u drugoj (2008–2010) 22, a u trećoj (2010–2012) 18 studentica i studenata na postdiplomski program Rodne studije (Izmirlija i Ždralović, 2019, str. 59). U prvoj generaciji nositeljke/nositelji predmeta su bile/bili Jasminka Babić-Avdispahić, Nirman Moranjak-Bamburać, Biljana Kašić, Jasna Bakšić-Muftić, Ugo Vlasisavljević i Marina Blagojević. Postdiplomski studij „Rodne studije“ je pokrenut kao dvogodišnji, interdisciplinarni magistarski program, s ciljem edukacije „studenata/ica o metodama, teorijama i konceptima potrebnim za izučavanje roda i za razumijevanje suvremenih debata koje se vode unutar ovog područja“ (UNSA-CIPS, 2006, UNSA-CIS, 2009).

Studij je trebao da „doprinese uspostavljanju mreže eksperata/ica spremnih za rad u domaćim, regionalnim, međunarodnim, vladinim i ne-vladinim, akademskim institucijama itd.“, čiji je zajednički motiv promovisanje rodni istraživanja, interdisciplinarnog znanja u ovoj oblasti, te rodne

¹ U junu 2013. godine naziv Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije (CIPS) je promijenjen u Centar za interdisciplinarne studije (CIS). Od 2020. godine, odlukom Senata Univerziteta u Sarajevu (Senat UNSA, 29. juli 2020), Centar za interdisciplinarne studije preimenovan je u 'Centar za interdisciplinarne studije Univerziteta u Sarajevu – prof. dr Zdravko Grebo'.

jednakopravnosti unutar svojih zajednica“ (UNSA-CIPS, 2006; UNSA-CIS, 2009). Pored akademskog osoblja sa Univerziteta u Sarajevu, u realizaciji programa predviđeno je i sudjelovanje profesori/ce sa univerziteta jugoistočne Evrope, EU i šire (UNSA-CIPS, 2006; UNSA-CIS, 2009; UNSA-CIS, 2010). Od akademske 2011/2012, godine, program Rodne studije je „dio Academic Fellowship Programa“, a „u aprilu 2013. g. podnesen je izvještaj i nova aplikacija na akademsku godinu 2013/2014. koja je odobrena“ (UNSA, 2013, str. 81). Na programu se razvijao bogat naučno istraživački rad, koji potvrđuju i organizirani događaji² i objavljene publikacije³. Unatoč potvrđenim kvalitetama programa, prva generaciju magistrica i magistara rodni studija suočila se sa problemom prepoznavanja akademskih zvanja (Babić-Avdispahić i Okić, 2012, str. 132). Tako su nakon završetka studija diplome o završenom studiju bile na čekanju, a zakašnjeli čin promocije magistara i magistrica rodni studija bio je popraćen uvredljivim tekstovima za koje je i Urgentna Žalbena komisija Vijeća za štampu u Bosni i Hercegovini (2011) konstatirala da predstavljaju kršenje Kodeksa za štampu BiH.

Kroz tri generacije postdiplomskog programa rodni studija povećavan je broj izbornih nastavnih predmeta⁴. Obavezni predmeti su još od početka realizacije programa uključivali nastavne predmete Metodologija rodni istraživanja, Rodne teorije, Rod i ljudska prava, Rod i politika, Rod i Balkan, Rod i razvoj, Gender strategije i politike. Izborni predmeti obuhvatali su teme kao što su rod i nacionalizam, rod i svakodnevni život u „tranziciji“, rod i izgradnja mira, te mnoge druge (UNSA-CIS, 2009; UNSA-CIS, 2010).

Također, zapaža se da se tokom vremena smanjuje broj stranih predavačica i predavača, a raste broj predavačica i predavača iz Bosne i Hercegovine, a posebno sa Univerziteta u Sarajevu. Broj stranih predavačica i predavača se smanjuje zbog novonastalih finansijskih poteškoća sa kojima počinje da se

² Kao što je na primjer, javno predavanje prof. Margot Badran, o temi *Muslimansko-kršćanski odnosi i rod u vremenima revolucija* (juni, 2013); panel diskusija i promocija knjige *Gendering Post-Socialist Transition: Studies of Changing Gender Perspectives* (oktobar, 2013), javno predavanja dr. Carol Mann o temi *Rod i oružani sukobi: alternativni pogled na rat* (oktobar, 2013), međunarodna konferencija *Rod, religije i društvo* (decemabr, 2013) (UNSA, 2013), regionalni skup *Rod i nauka* (septembar, 2008).

³ Kao što je na primjer, Rodno odgovorno budžetiranje – Uvođenje rodno odgovornog budžetiranja na Univerzitet u Sarajevu (Babić-Avdispahić, i dr. 2012), *Propitivanje ženskih, feminističkih i muslimanskih identiteta Postsocijalistički konteksti u Bosni i Hercegovini i na Kosovu* (Zilka Spahić Šiljak, 2012), časopis *Patchwork* (čiji je izdavač prethodno bilo udruženje Žena ženama) i publikaciju koja objedinjuje teze prve generacije (akademska 2006./07. godina) magistarskog programa Rodne studije.

⁴ Postdiplomski program rodni studija je prošao kroz dvije inovacije i jednu reformu od predbolonjskog ka bolonjskom programu (Babić-Avdispahić i dr, 2013, str. 16).

suočava program. U izvođenje nastave kao nositeljice/ nositelji predmeta uključuju se, između ostalih, Asim Mujkić, Zdravko Grebo, Jasmina Husanović, Suzana Bubić, Jasmina Osmanković, Nerzuk Ćurak, Jasminka Gradašćević- Sijerčić, Nevenko Misita, Adila Pašalić-Kreso i Danijela Majstorović (Izmirlija i Ždralović, 2019, str. 59). Svakako da su brojna gostujuća predavanja u prvoj generaciji rodnih studija bila značajna jer su „pomogla u razmjeni iskustava institucionalizacije ženskostudijskih/rodnostudijskih programa u svijetu“ (Babić-Avdispahić i dr., 2013, str. 15). Za realizaciju programa bilo je značajno i uključivanje aktivistica (Babić-Avdispahić i dr., 2013, str. 16). Specifična odlika programa i u pogledu strukture predavačica/predavača, ali i u pogledu strukture studenata/studenata, dolazi do izražaja u okupljanju osoba iz svih dijelova Bosne i Hercegovine i različitih država sa naših prostora (Babić-Avdispahić i dr., 2013, str. 16). Ono što je okupljalo sve ove osobe bile su feminističke teme, a za Univerzitet u Sarajevu ovo je bila prilika da se nametne kao regionalni centar za rodne studije. Nažalost, ova prilika je propuštena, a program se postepeno (u)gasio.

Naime, kroz analizu dostupne dokumentacije, vidljivo je prije svega, da se smanjivao broj zainteresiranih kandidatkinja i kandidatata. Ovo opadanje interesa dovelo je do neformalnog gašenja programa, odnosno iako studij formalno postoji, nove generacije nakon 2010. godine nisu upisane na postdiplomski studij. Međutim, nužno je skrenuti pažnju na dvije stvari. Prvo, zainteresiranost kandidata i kandidatkinja, a time i broj upisanih studenata i studentica nikako ne smije biti ključni faktor za raspisivanje konkursa, i generalno za upisne politike na univerzitetima, već u obzir treba uzeti i ciljeve programa i širu društvenu potrebu određenog studijskog područja. Drugo, opadanje broja kandidatkinja i kandidata koji apliciraju za određeni studij ne mora nužno biti uslovljeno zainteresiranošću za određene studije. Konkretno u slučaju programa rodnih studija, može se pretpostaviti da je na broj prijava, uticala i visina školarine. Ovakve pretpostavke temeljimo na raspisanim konkursima i odlukama o visinama participacije u troškovima studija za studente i studentice. Za prvu generaciju studija troškovi školarina su bili pokriveni od strane donatora (UNSA-CIPS, 2006). Naime, priprema i realizacija prve generacije studija finansijski je podržala: „Švedska vlada putem Švedske agencije za međunarodni razvoj i saradnju (Sida), Norveško Ministarstvo vanjskih poslova, Razvojni Program Ujedinjenih Naroda u Bosni i Hercegovini (UNDP) i Kanadska međunarodna razvojna agencija (CIDA), Austrian Development Cooperation, implementiran od strane WUS Austria“ (UNSA-CIPS, 2006). Podršku programu dala je i Agencija za ravnopravnost spolova Bosne i Hercegovine (UNSA-CIPS, 2006).

Međutim, kako se finansijska podrška stranih donatora u narednim generacijama rodni studija smanjila, to je imalo uticaj i na porast cijene školarina. S obzirom na saglasnost Vlade Kantona Sarajevo o cijeni školarina na UNSA (Odluka Vlade Kantona Sarajevo broj 02-05-19288-9/09 od 11.06.2009. godine), studenti i studentice su imale/i obavezu participacije „u troškovima realizacije studija sa 3.400,00 KM“ (UNSA - CIS, 2009, 2010). Time se program Rodni studija, kao program na kojem se nastava realizira na b/h/s/c jeziku i engleskom jeziku, našao sa troškovima studija, u bitno drugačijoj situaciji nego redovni programi iz oblasti društvenih i humanističkih nauka. Dakle, iako je formalno pokrenut program rodni studija na Univerzitetu u Sarajevu kao jedini takav program u Bosni i Hercegovini, izostala je finansijska podrška, jer program nije uvršten u redovito financiranje iz javnih prihoda, a Univerzitet je zauzeo pasivan stav prema postdiplomskom programu na kojem počivaju rodne studije u Bosni i Hercegovini (Bavčić i Delić, 2014, str. 240; Babić-Avdispahić i dr., 2013, str. 33; Potkonjak i dr., 2008, str. 86).

Ako posmatramo pozicije različitih studijskih programa iz društvenih i humanističkih nauka na UNSA kao najstarijem univerzitetu u BiH, postdiplomski program rodni studija se suštinski našao u kategoriji komercijalnih postdiplomskih programa što je suprotno samom sadržajnom karakteru i ciljevima rodni/ženski studija. Osim samih praksi unutar Univerziteta ova problematika nas svakako vraća i na šire razumijevanje uloge Univerziteta u društvu i suvremenih neoliberalnih, ekonomskih procjena studijskih programa koje u posebno nepovoljno ulove stavljaju društvene i humanističke nauke.

3. Doktorski program rodni studija

Nakon šest godina (2006-2012) realizacije magistarskog programa Rodne studije, na Univerzitetu u Sarajevu pokrenut je doktorski program Rodne studije. U izvještajima o radu Univerziteta u Sarajevu, konstatirano je da su „izgrađeni kapaciteti potrebni za realizaciju doktorskog studija“, te da se oni se ogledaju u:

- a) „oformljenom naučnom jezgru profesora i profesorica sa Univerziteta u Sarajevu koji/e su u svoje matične discipline/oblasti unijeli rodnu dimenziju“,
- b) „uspostavljenim regionalnim i internacionalnim vezama sa predavačima/cama iz regiona jugoistočne Evrope, zapadne Evrope i šire“;

- c) „članstvu u međunarodnim naučnim asocijacijama (Asocijacija za feminističko obrazovanje i istraživanje ATGENDER) i učešću u zajedničkim istraživačkim projektima“;
- d) „postojanju stručne biblioteke iz oblasti rodni studija“,
- e) „interesu svršenih studenata/ica za daljnjim obrazovanjem“, i
- f) „potrebi za ovim kadrom na tržištu rada“ (UNSA, 2013, str. 248; UNSA, 2014, str. 148; UNSA, 2015, str. 241-242).

Ovim su, između ostalog, i formalno potvrđeni institucionalni kapaciteti potrebni za realizaciju samostalnih programa rodni studija na UNSA. Nakon što je za tri generacije realiziran postdiplomski program, 2013. godine je pokrenut doktorski program 'Rodne studije', kao trogodišnji interdisciplinarni program koji nosi 180 ECTS bodova i koji se „finansira isključivo iz sredstava školarine“ (UNSA, 2014, str. 148; UNSA, 2015, str. 242). Iz analiziranih materijala može se zaključiti da su kroz aktivnosti i rezultate rada na magistarskom programu stvorene pretpostavke za pokretanje dokorskog programa rodni studija.

Izgradnja lokalni kapaciteta je bila dio strategije postdiplomskog programa rodni studija, a uključivanje većeg broja profesorica i profesora iz Bosne i Hercegovine, reflektiralo se i na uvođenje predmeta koji se bave rodnostudijskom tematikom u programe na fakultetima, ali i generalno na transformaciju disciplina (Babić-Avdispahić i dr., 2013, str. 17). Ipak, strategija uključivanja većeg broja akademskog osoblja iz različitih disciplina sa bh. univerziteta, s jedne strane, bila je ograničavajući faktor, jer je zadržala rodne studije u okvirima multidisciplinarnosti, a ne interdisciplinarnosti (Babić-Avdispahić i Okić, 2012; Babić-Avdispahić i dr., 2013, str. 29). Odnosno, ovo je uticalo na bavljenje odabranim temama isključivo u okvirima disciplina iz kojih dolaze kako predavačice i predavači, tako i studentice i studenti. Međutim, s druge strane, ovo je suštinski transformiralo postojeći korpus znanja u disciplinama i unaprijedilo metodiku realizacije nastave. Ovakav zaključak utemeljen je i na evaluaciji postdiplomskog programa koja pokazuje da su se iskustva predavanja na rodni studijama reflektirala na rad na matičnim fakultetima, kako u smislu integracije rodne perspektive u nastavne predmete, tako i u smislu metodike rada. U procesu evaluacije akademsko osoblje koje je bilo angažovano na programu, akcentiralo je značaj uvođenja nove paradigme znanja i doprinos programa kako razvoju kritičkog diskursa u društvenim i humanističkim naukama, tako i reformi visokog obrazovanja i razvoju Univerziteta u Sarajevu (Babić-Avdispahić i dr., 2013, str. 69-75).

Time je kroz program II ciklusa oformljeno naučno jezgro profesora i profesorica sa Univerziteta u Sarajevu koji/e su u svoje matične discipline integrirali rodnu dimenziju i razvijali naučno-istraživački rada (UNSA-CIPS, 2013, str. 3). Na temelju ovih kapaciteta bilo je moguće realizirati doktorski program rodnih studija. Nastavni plan i program uključivao je obavezne (Feminističke epistemologije i metodologija istraživanja u oblasti roda, Poststrukturalističke feminističke teorije, Rod i Balkan, Rod i postsocijalističke i postratne transformacije u globalnoj perspektivi, Feminističke teorije prava, pravde i pravednosti) i izborne (Ženska ljudska prava na Balkanu, Balkanske žene: teorija, metodologija, rodna istorija, kultura, Feministička bioetika, Teorije i studije maskuliniteta, Izabrane teme iz antropologije roda i seksualnosti, Ženski identitet u jeziku) nastavne predmete. Ipak, nakon 2013. godine, konkursi za nove generacije nisu raspisivani. S obzirom na dinamiku odbrana doktorskih disertacija Vijeće dokorskog studija i dalje formalno postoji, ali se nastava iz rodnih studija ne održava niti na II, niti na III ciklusu studija.

4. ‘Povratak’ u nevladin sektor

Programi rodnih studija na UNSA nisu aktivni u smislu realizacije nastave i drugih aktivnosti. No obrazovni program iz oblasti rodnih studija danas se odvija u formi Feminističke škole “Žarana Papić” koju realizira Sarajevski otvoreni centar od 2015. godine. Prva koordinatorica ovog programa bila je Jasmina Čaušević, jedna od magistrica prve generacije rodnih studija pri UNSA, što govori u prilog dugoročnim učincima ovog univerzitetskog programa. U periodu od 2015. do 2024. godine na program je upisano osam generacija. Polaznice i polaznici su bile/i velikim dijelom i studenti/ce UNSA. Također, jedan dio predavačica i predavača u Školi dolazi iz akademske zajednice, uključujući i akademsko osoblje UNSA, a u realizaciju nastave bile su uključene i osobe koje su svoja zvanja magistrica rodnih studija stekle na UNSA. Nazivom škole i zadržanom sjećanju na Žaranu Papić, održan je kontinuitet rodnih/ženskih studija u Bosni i Hercegovini od 1998. godine do danas, a programi rodnih studija pri UNSA bili su važan segment ove istorije.

Analiza programa Feminističke škole Žarana Papić pokazuje da je program na početku imao snažno uporište u akademskom diskursu. U prvoj godini realizacije izvedena su četiri modula (Uvod u feminizme: historija, pojmovi, teorija, Država, zakon i ravnopravnost: de jure i de facto, Kultura i ideologija, Feministička etička i politička teorija) i jedan zagovaračko-aktivistički seminar (SOC, 2015). Međutim, u generacijama koje su slijedile, fokus je postepeno prebacivan na aktivistički diskurs, a obim modula je reduciran

spajanjem teorijskih modula i smanjenjem broja časova (SOC, 2016, 2017, 2018, 2019, 2020). U posljednjim godinama, pristup je značajno tematski reorganiziran s fokusom na aktualna pitanja koja se obrađuju dominantno kroz praktične module. Tako je u 2023. godini fokus bio na anti-rodnim pokretima (SOC, 2023), a u 2024. godini na temi zdravlja kao feminističkog pitanja (SOC, 2024). Ovakva dinamika sadržajnog razvoja Feminističke škole, u konačnici odgovara potrebama civilnog sektora, ali za sam razvoj naučnog područja rodних studija u Bosni i Hercegovini, i dalje ostaje potreba za realizacijom univerzitetskih studijskih programa.

Ipak, važno je napomenuti i to da je na UNSA – Pravnom fakultetu pokrenut disciplinarni program Rod i pravo na kojem je u akademskoj 2022/23. godini upisana prva generacija studentica i studenata (Ždralović i Rožajac Zulčić, 2022, str. 1). Imajući u vidu kako iskustva prethodnih otpora na UNSA koji se ogleda i u odloženoj dodjeli diploma, kao i regionalna iskustva osporavanja rodних studija na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, čin realizacije nastave na UNSA-Pravnom fakultetu značajan je za oblast rodних studija. Također, može se primjetiti da je tokom šest godina postdiplomskog programa Rodnih studija na UNSA-CISu, u realizaciji nastave značajno bilo uključeno akademsko osoblje sa Pravnog fakulteta što je moglo imati uticaj na stvaranje povoljnije klime za integraciju rodne perspektive u područje prava. Međutim, realizacija ovog disciplinarnog programa nije supstitucija za interdisciplinarni program, niti isključuje potrebu i mogućnost paralelne realizacija postdiplomskog i/ili doktorskog interdisciplinarnog programa rodних studija kao samostalnog programa.

5. Umjesto zaključka: budućnost rodnih studija u Bosni i Hercegovini

Rodna ravnopravnost na univerzitetima ne može biti svedena na kratkoročnu projektnu aktivnost već treba predstavljati stvarno, a ne samo deklarativno opredjeljenje Univerziteta. Međutim, čak i kroz kratku povijest postdiplomskog i doktorskog programa rodnih studija na UNSA, izgrađeni su kapaciteti koji nisu u daljem radu sistematski iskorišteni, a konkretni učinci na dalji naučnoistraživački i nastavni rad svakako mogu biti predmet posebnih analiza. Pokretanje samostalnih magistarskih i doktorskih programa rodnih studija i prepoznavanje izgrađenih kapaciteta u univerzitetskim izvještajima, svjedoči o njihovom značaju, kvalitetu i potencijalima.

Međutim, formalni potencijali na institucionalnoj ravni su u stanju hibernacije. Već sam čin pokretanja i kratka istorija rodnih studija na UNSA, bila je dovoljna da se oformi solidna naučna baza za dalju produkciju naučno-

istraživačkog i nastavnog rada, koja danas predstavlja osnovu na integraciju rodne perspektive u nastavni i naučnoistraživački rad. Pokrenuti samostalni postdiplomski i doktorski programi rodni studija danas nisu aktivni, a oformljena Biblioteka Rodnih studija sa svojim bogatim i vrijednim fondom danas pripada povijesti ovog programa. Kontinuitet programa ženskih/rodni studija je održan kroz rad nevladinih organizacija i prilagođen njihovim potrebama. Međutim, formalno postojanje rodni studija na UNSA i kapaciteti koji su izgrađeni kroz kratku povijest programa, mogu biti dovoljna osnova za njihovu reaktivaciju, ali na ravnopravan način sa drugim naučnim područjima društvenih i humanističkih nauka.

Literatura

1. Babić-Avdispahić, J. i Okić, T. (2012). Ženske/rodne studije i disciplinarne subverzije: Transgresijom protiv hegemonije. *Dijalog*, 1–2, str. 113–138. Preuzeto 15. 7. 2019. http://www.anubih.ba/images/publikacije/dijalog/2012_dialog_1_2_full.pdf.
2. Babić-Avdispahić, Jasminka, Jasna Bakšić-Muftić, Nejra Nuna Čengić i Gorana Mlinarević. (2013). *K transformativnom i odgovornom znanju: Rodne studije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: CIS UNSA.
3. Bavčić, E. i Delić, Z. (2014). Granice milenija, sadašnjost. U J. Čaušević (ur.), *Zabilježene: Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku* (str. 226–266). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija CURE. Preuzeto 14. 7. 2019. https://ba.boell.org/sites/default/files/zabiljezene_zene-ijavni-zivot-bosne-i-hercegovine.pdf
4. Bavčić, E. i Delić, Z. (2014). Granice milenija, sadašnjost. U J. Čaušević (ur.), *Zabilježene: Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku* (str. 226–266). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija CURE. Preuzeto 14. 7. 2019. https://ba.boell.org/sites/default/files/zabiljezene_zene-ijavni-zivot-bosne-i-hercegovine.pdf.
5. Bell, Susan Groag, i Mollie Schwartz Rosenhan. (1981). A Problem in Naming: Women Studies: Women's Studies? *Signs*, vol. 6, no. 3, str. 540–42. Preuzeto 25. 10. 2024. <http://www.jstor.org/stable/3173767>.
6. Bowles, Gloria i Renate Duelli Klein. (1983). Introduction: theories of Women's Studies and the autonomy/integration debate. U: Gloria Bowles i Renate Duelli Klein, ur. *Theories of Women's Studies* (str. 1-26). London: Routledge.
7. Boxer, Marilyn J. (1982). For and about Women: The Theory and Practice of Women's Studies in the United States. *Signs*, Vol. 7, No. 3, str. 661-695. Preuzeto 25. 9 2024. <https://www.jstor.org/stable/pdf/3173860.pdf>.
8. Charles, Nickie. (2020). Gender, politics and Activism. U: Victoria Robinson i Diane Richardson, ur. *Introducing gender and women's studies*. MacMillan International Red Globe Press, str. 40-57.

9. CIS UNSA. (2010). Konkurs za upis studenata/ica u prvu godinu drugog ciklusa interdisciplinarnog master studija RODNE STUDIJE u akademskoj 2010/2011.godini. Preuzeto 1. 10. 2024.
<http://old.unsa.ba/s/images/stories/pdf/konkurs-rodne%20studije-produzenje.pdf>.
10. Crouch, Betsy. (2012). Finding a Voice in the Academy: The History of Women's Studies in Higher Education. *The Vermont Connection*, 33(1).
Pruzeto 1. 9. 2024.
<https://scholarworks.uvm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1071&context=vc>.
11. Čaušević, Jasmina i Zvizdić, Memnuna-Nuna. (2015). Feministička edukacija u Bosni i Hercegovini: Intervju sa Memnunom-Nunom Zvizdić i Jasminom Čaušević. (M. Zagorac, vodila razgovor). *Ženska mreža BiH*.
Preuzeto 1. 9. 2024. <https://zenskamreza.ba/intervju-sa-menunom-nunom-zvizdic-i-jasminom-causevic-feministicka-edukacija-u-bosni-i-hercegovini/>.
12. Đokanović, Bojana, Dračo, Ivana i Delić, Zlatan. (2014). Žene u socijalizmu – od ubrzane emancipacije do ubrzane repatrijarhalizacije. U: Jasmina Čaušević, pr. *Zabilježene - Žene i javni život Bosne i Hercegovine u 20. vijeku* (str. 104-176). Sarajevo: SOC.
13. Ergas, Yasmine, Kochkorova, Jazgul, Pető, Andrea i Trujillo, Natalia. (2022). Disputing "Gender" in Academia: Illiberalism and the Politics of Knowledge. *Politics and Governance*, 10(4), str. 121-131. <https://doi.org/10.17645/pag.v10i4.5529>.
14. H-Alter. (12. juli 2024). Rodne studije na FFZG-u srušilo resorno ministarstvo, desnica trijumfira. Preuzeto 1. 9. 2024. <https://h-alter.org/vijesti/rodne-studije-na-ffzg-u-srusilo-resorno-ministarstvo-desnica-trijumfira/>.
15. Hark, Sabine. (2016). Contending directions: Gender studies in the entrepreneurial university. *Women's Studies International Forum*, Vo. 54, str. 84-90, <https://doi.org/10.1016/j.wsif.2015.06.009>.
16. Izmirlija, Midhat i Ždralović, Amila. (2019). Feministička teorija, nauka i istraživanje u Bosni i Hercegovini. U: Amila Ždralović i Saša Gavrić (pr.) *Uvod u rodne studije. Teorija, pravo, politika – za studentice i studente društvenih nauka* (str. 57-72). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet.
17. Karapetrović, Milena. (2019). Istorija borbe za prava žena i rodnu ravnopravnost. U: Amila Ždralović i Saša Gavrić (pr.) *Uvod u rodne studije. Teorija, pravo, politika – za studentice i studente društvenih nauka* (str. 15-38). Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Pravni fakultet.
18. Konkurs za upis studenata/ica na III ciklus doktorskog studija iz interdisciplinarnih oblasti rodne studije u akademskoj 2013/2014.godini.
19. Kováts, Eszter. (2017). The Emergence of Powerful Anti-Gender Movements in Europe and the Crisis of Liberal Democracy. In: Köttig, M., Bitzan, R., Pető, A. (eds) *Gender and Far Right Politics in Europe* (str. 175-189). Gender and Politics. Palgrave Macmillan, Cham.
https://doi.org/10.1007/978-3-319-43533-6_12

20. Ler Sofronić, Nada. (2011). '78 Revisited' (dio transkripta Konferencije 78 Revisited), U *ProFemina*, ljeto/jesen 2011.
21. Lowe, Marian, i Margaret Lowe Benston. (1984). The Uneasy Alliance of Feminism and Academia. *Women's Studies International Forum*, 7(3), str. 177–183. doi: 10.1016/0277-5395(84)90008-6
22. Lukić, Jasmina. (2018). Ženske/rodne studije i problemi disciplinizacije: uloga časopisa. U Biljana Dojčinović i Ana Kolarić, ur. *Feministički časopisi u Srbiji. Teorija, aktivizam i umetničke prakse u 1990-im i 2000-im* (str. 143-163). Beograd: Filološki fakultet Univerziteta.
23. McIntosh, Peggy i Minnich, Elizabeth Kamarck. (1984). Varieties of women's studies. *Women's Studies International Forum*, 7(3), str. 139-148, [https://doi.org/10.1016/0277-5395\(84\)90003-7](https://doi.org/10.1016/0277-5395(84)90003-7).
24. Musil, Caryn McTighe, ed. (1992). *The courage to Question: Women's Studies and Student Learning*. Washington: Association of American Colleges. Preuzeto 20. 9. 2024. <https://eric.ed.gov/?id=ED347890>
25. Nastavni plan i program Rodne studije_Doktorski studij <https://cis.unsa.ba/bhs/programi/doktorski/doktorski-studij-rodne-studije/>
26. Odluka Vlade Kantona Sarajevo o davanju saglasnosti na visinu participacije cijena usluga, upisnina i drugih troškova studija UNSA, te fakulteta i akademija u njegovom sastavu, broj 02-05-19288-9/09 od 11.06.2009. godine. Preuzeto 20. 8. 2024. <https://www.unsa.ba/sites/default/files/dodatak/2017-10/odluka%20o%20visini%20participacije.pdf>.
27. Paternotte, David. i Kuhar, Roman. (2018). Disentangling and Locating the “Global Right”: Anti-Gender Campaigns in Europe. *Politics and Governance*, Volume 6, Issue 3, str. 6–19. DOI: 10.17645/pag.v6i3.1557
28. Pereira, Maria do Mar. (2008). The Epistemic Status of Women's, Gender, Feminist Studies: Notes for Analysis. *The Making of European Women's Studies*, VIII, str. 145-156.
29. Potkonjak, Sanja; Arsenijević, Damir, Demiragić, Ajla i Petrović Jelena, (2008). Između politike pokreta i politike znanja – feminizam i ženski/rodni studiji u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Sloveniji. *Studia ethnologica Croatica*, 20(1), str. 57-96. Preuzeto 14. 7. 2019. https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=46312.
30. Robinson, Victoria i Richardson, Diane. (2020). Introduction. U: Victoria Robinson i Diane Richardson, ur. *Introducing gender and women's studies* (str. 17). MacMillian International Red Globe Press.
31. Salper, Roberta. (2011). San Diego State 1970: The Initial Year of the Nation's First Women's Studies Program. *Feminist Studies*, 37(3), str. 656–682. Preuzeto 10. 9. 2024. <http://www.jstor.org/stable/23069927>.
32. Senat UNSA. (29. 7. 2020). Zapisnik sa 17. elektronske sjednice Senata UNSA, održane 29, 7. 2020. godine. Br. 01-18-1/20.
33. SOC. (februar, 2015). Konkurs za upis polaznika/ca na prvu godinu feminističke škole Žarana Papić u 2015. godini. Preuzeto 1. 9. 2024. <https://soc.ba/konkurs-za-upis-polaznicaka-na-prvu-godinu-feministicke-skole-zarana-papic/>.

34. SOC. (februar, 2016). Konkurs za upis druge generacije polaznica/ka Feminističke škole Žarana Papić u 2016. godini. Preuzeto 1. 9. 2024. <https://soc.ba/konkurs-za-upis-druge-generacije-polaznicaka-feministicke-skole-zarana-papic/>.
35. SOC. (februar, 2017). Konkurs za upis treće generacije polaznica/ka Feminističke škole Žarana Papić u 2017. godini. Preuzeto 1. 9. 2024. <https://soc.ba/k-o-n-k-u-r-s-za-upis-trece-generacije-polaznicaka-feministicke-skole-zarana-papic/>.
36. SOC. (februar, 2018). Konkurs za upis četvrte generacije polaznica/ka Feminističke škole Žarana Papić u 2018. godini. Preuzeto 1. 9. 2024. <https://soc.ba/konkurs-za-upis-cetvrte-generacije-polaznica-ka-feministicke-skole-zarana-papic/>.
37. SOC. (februar, 2019). Konkurs za upis pete generacije polaznica/ka Feminističke škole Žarana Papić u 2019. godini. Preuzeto 1. 9. 2024. <https://soc.ba/17910/>.
38. SOC. (juli, 2023). Konkurs za upis sedme generacije polaznica/ka Feminističke škole Žarana Papić u 2023. godini. Preuzeto 1. 9. 2024. https://soc.ba/konkurs-za-upis-sedme-generacije-polaznika_ca-feministicke-skole-zarana-papic-u-2023-godini/.
39. SOC. (juni, 2024). Konkurs za upis sedme generacije polaznica/ka Feminističke škole Žarana Papić u 2024. godini. Preuzeto 1. 11. 2024. <https://soc.ba/27701/>.
40. SOC. (mart, 2020). Konkurs za upis šeste generacije polaznica/ka Feminističke škole Žarana Papić u 2020. godini. Preuzeto 1. 9. 2024. <https://soc.ba/konkurs-za-upis-seste-generacije-polaznica-ka-feministicke-skoe-zarana-papic-u-2020-godini/>.
41. SOC. (septembar, 2024). Syllabus Feminističke škole Žarana Papić 2024. Preuzeto 1. 11. 2024. <https://soc.ba/syllabus-feministicke-skole-zarana-papic-2024/>.
42. Sreenivas, Deepa. (2015). Between Politics and Discipline: Gender Studies in an Institutional Setting. *Indian Journal of Gender Studies*, 22(2), str. 265-281. <https://doi.org/10.1177/0971521515574607>.
43. UNSA - Univerzitet u Sarajevu. (2013). Izvještaj o radu Univerziteta u Sarajevu za 2013. godinu. Preuzeto 13. 7. 2019. <https://www.unsa.ba/sites/default/files/dodatak/2017-10/Izvjestaj%20o%20radu%20UNSA%202013.pdf>.
44. UNSA - Univerzitet u Sarajevu. (2014). Izvještaj o radu Univerziteta u Sarajevu za 2014. godinu. Preuzeto 13. 9. 2024. <https://www.unsa.ba/sites/default/files/dodatak/2017-10/Izvjestaj%20o%20radu%20UNSA%202014.pdf>.
45. UNSA - Univerzitet u Sarajevu. (2015). Izvještaj o radu Univerziteta u Sarajevu za 2015. godinu. Preuzeto 13. 9. 2024. <https://www.unsa.ba/sites/default/files/dodatak/2017-10/Izvjestaj%20o%20radu%20UNSA%202015.pdf>.
46. UNSA-CIPS - Univerzitet u Sarajevu - Centar za interdisciplinarne postdiplomske studije. (juni, 2013). Nastavni plan i program trećeg ciklusa

- doktorskog studija: RODNE STUDIJE Sarajevo. Preuzeto 12. 9. 2024.
https://cis.unsa.ba/wp-content/uploads/2017/03/Nastavni-plan-i-program-Rodne-studije_Doktorski-studij.pdf
47. UNSA-CIPS. (2006). Konkurs za upis prve generacije interdisciplinarnog postdiplomskog studija: „GENDER/RODNE STUDIJE“.
48. UNSA-CIS. (2009). Master studij Rodne studije – Konkurs za upis. Preuzeto 1. 7. 2018. <https://cis.unsa.ba/bhs/programi/magistarski/rodne-studije/>.
49. Vijeće za štampu u BiH – Urentna žalbena komisija. (novembar, 2011). Odluka na tekst „U Sarajevu promovirani magistri pederizma: 44 eksperta za razvrat“ objavljen u magazinu „Saff“ 28.10.2011. Broj: 514-02/11 od 11. 11. 2011. Preuzeto 28. 10. 2024. <https://vzs.ba/odluka-urgentne-zalbene-komisije-po-tekstu-objavljenom-u-magazinu-saff-sarajevo-28-oktobar-2011/>.
50. Woodward, Kath i Woodward, Sophie. (2015). Gender studies and interdisciplinarity. *Palgrave Commun* 1. 15018, <https://doi.org/10.1057/palcomms.2015.18>
51. Zvizdić, Nuna. (2024). Feminističko obrazovanje za kritičku svijest. Konferencija Izazovi feminizma – godina poslije, panel (Ne)formalno obrazovanje iz rodničkih studija: iskustva i iskušenja (UNSA – Pravni fakultet, 5. juni 2024.)
52. Žarana Papić. (2012). Mogućnost socijalističkog feminizma u Istočnoj Evropi. U: Adriana Zaharijević, Zorica Ivanović i Daša Duhaček, ur., *Žarana Papić. Tekstovi 1977-2002* (str.195-202) . Beograd: Centar za studije roda i politike. Fakultet političkih nauka i Žene u crnom.
53. Ždralović, Amila i Rožajac Zulčić, Mirela. (2022). Uvodna riječ. U: Amila Ždralović i Mirela Rožajac Zulčić, pr. *Pregled naučnoistraživačke djelatnosti Univerziteta u Sarajevu – Pravnog fakulteta akademsku za 2021/2022. godinu* (str. 1-3). Preuzeto 12. 9. 2023. <https://www.pfsa.unsa.ba/pf/wp-content/uploads/2023/11/Pregled-NIR-a-21-22.pdf>.